

LES CAPELLES DEL SAGRAMENT DE SANTA MARIA Segles XVI - XX

El Codi de Dret Canònic, vigent fins a la proclamació de l'actual, el 25 de gener de 1983, fent-se ressò de les disposicions del Concili Tridentí i del Decret promulgat per Pius Vè, en els Cànons 1268 i 1269 assenyalava l'obligació de col·locar el Sagrari o Tabernacle per a la Reserva Eucarística damunt l'altar, normalment el Major, amb l'excepció de les esglésies on es feia l'Ofici Coral, per a les quals es disposava un altar o capella que excel·lís per la seva dignitat sobre els altres del temple.

Aquesta fou la causa que originà la construcció de capelles destinades únicament al culte eucarístic, cosa que no trobem abans del segle XVI.

Amb anterioritat a les disposicions esmentades, la Reserva Eucarística es guardava a la Sagristia —d'aquí ve aquest nom— o bé com consta en la visita pastoral efectuada a Santa Maria, l'any 1508, pel bisbe Enric de Cardona *observant lo acostumat ritu visità el Sanctíssim Corpus Christi que trobà en un armariet, tancat amb clau, darrera l'Altar Major* (1).

El Codi Canònic actual, basat en el Concili Vaticà II, torna a l'antiga disciplina i en el Cànon 938 disposa que el Sagrari *ha d'estar col·locat en un lloc de l'església que sigui noble, destacat i apropiat per la pregària sense exigir que estigui damunt l'altar*.

Les Confraries del Santíssim Sagrament foren fomentades per l'Orde de Predicadors o Dominics que les agregava a la primària establerta a Roma, al temple de Santa Maria *sopra Minervam* i per això són conegudes per aquest nom. La de Mataró fou agregada a la Minerva de l'any 1614 (2).

Marià Ribas en la seva obra *Origen i Fets Històrics de Mataró* indica que la primera Capella del Sagrament, en el segle XVI, es trobava on ara hi ha la de Sant Joan (3) i Ferrer Clariana diu que *hi hagué unes negociacions entre la Confraria de la Minerva i la de Sant Joan per tal de posar la Reserva a la Capella del sant*, però la primera prova documental de l'existència d'una Capella dedicada al Sagrament, ens la dóna el mateix Ferrer, en publicar l'acord del consell de la Minerva del 7 de febrer de 1621, determinant *que es faci la capella segons la trassa del P. Fra Hieroni, Caputxí, que es derroqui la paret i es miri si es pot fer sacristia* (4).

En la documentació dels notaris de Mataró de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que ens ha estat facilitada pel Sr. Joaquim Aguilar, es troba el contracte, datat el mateix any, en què s'especificuen tots els detalls de la capella. Els mestres de cases Pau Casillanis i Joan Andreu Comes es comprometeren a executar l'obra en un termini de sis mesos i en l'esmentat contracte es parla del *ymbori i Llanternó* i es fa referència a la paret que toca a Sant Joan, que és mitgera i per això podem pensar que es tracta de la cúpula barroca existent en el creuer de Sant Joan que seria la primera obra barroca a Santa Maria (5).

Una segona escriptura, datada l'any següent, fa referència als vitralls destinats al *llanternó de la Capella del Sanctíssim Sagrament que dita Confraria ha novament feta*. Els vitralls foren encarregats a Miquel Monfort mestre i pintor de vidrieres ciutadà de Barcelona i el tema era *un calze amb ostia dessobre, de la color que als dijs administradors apareixerà més convenient*. Igualment s'encarregà el filat o reixa, tot per un preu de 29 lliures (6).

La clau de volta i els creuers d'estil gòtic flamíger de la Capella de Sant Joan feren pensar a Ferrer Clariana que aquesta capella pertanyia al temple gòtic. En realitat, com ell mateix explica, l'any 1619 el consell de la confraria de Sant Joan decidí encarregar la nova capella al mestre de cases Jeroni Bordes que l'any 1626 ja l'havia acabada i l'any 1627 s'encarregà el retaule a Jaume Vendrell *per la capella novament feta* (7).

Per tant, veiem que la cúpula del Sagrament i els creuers i clau de volta de Sant Joan, que són de guix, foren construïts en els mateixos anys. Cal esmentar que mentre a Sant Joan es copiava l'antic estil gòtic, al Sagrament es construïa la cúpula barroca dissenyada per Fra Hieroni, cosa que ens demostra un coneixement del nou estil per aquest frare, un dels molts arquitectes o tracistes barrocs entre els religiosos d'aquell temps.

Continuant amb la Confraria de la Minerva, entre els anys 1624 i 1640 trobem una sèrie d'acords referents al nou Sagrament i es destaca que per la seva col·locació en l'altar de la Capella *la figura del Christo gran que esta vuy en lo altar noy pot estar disposant que se pose en lo altar de Ntra. Sra. de la Alegria en dita Capella ab tal que la Confraria de Sant Joan nol traguén de dita capella que en tal cas no volen que dites cortines i altres arreus que son de la Confraria del Sanctíssim Sagrament servesquen fora de dita capella* (8).

Aquest acord i els que veurem a continuació ens demostren que el que ara en diem el creuer de Sant Joan era compartit per les dues confraries i formava una capella on hi havia els tres altars, Sagrament, Sant Joan i Ntra. Sra. de l'Alegria amb el Sant Crist. Encara hem vist seguir el costum immemorial de portar la imatge del Sant Crist a Sant Joan, abans de tornar-la al seu emplaçament, després d'haver sortit en processó.

L'any 1646 es prengué l'acord d'edificar una sagristia al costat de la capella (9) i per l'escriptura del 21 de desembre sabem que Jeroni Fornells de la Plassa, llavors batlle de la vila, donà al Rector i al Capellà Protector i administradors de la Minerva *una pessa de terra ad amplificandam de longitude et latitude capellam Sanctíssimi Sacramenti, pel cantó dret de la fortalesa de l'església* i es reservà el dret de fer una sepultura *prop i junt de la Capella de Sant Joan ab que estiga frontera i davant lo altar del Sanctíssim Sagrament de dita Capella* (10).

L'any 1646 es donà la facultat als administradors per obrar les parets i posar fonaments darrera la capella per allargar-la una clau més aixecant en el terreny sobre una sagristia. Per a aquest fi, l'any següent 1647, foren comprats a Joan Seguí dotze pams de cana ex horto domorum mei dicti Seguí i en l'escriptura es disposa que la paret de migdia es faci dins *los dits dotze pams*. En assenyalar els límits de la nova propietat es diu que limita a orient amb aquesta confraria *qui fuit d'En Fornells de la Plassa*, a migdia i a ponent amb la *resta del meu hort* i al nord amb *dita paret de dita confraria* (11). Féu la traça d'aquesta ampliació el fuster de la vila Jaume Moni i Rosselló que cobrà 7 lliures (12).

Pensem que aquesta ampliació devia efectuar-se pel costat de llevant, o sigui, davant l'entrada de l'actual Capella dels Dolors.

Tot i esmentar dificultats econòmiques, l'obra continuà els anys següents però la insistència perquè es segueixi la traça aprovada, ens fa pensar que hi havia algunes discrepàncies referents a aquesta ampliació.

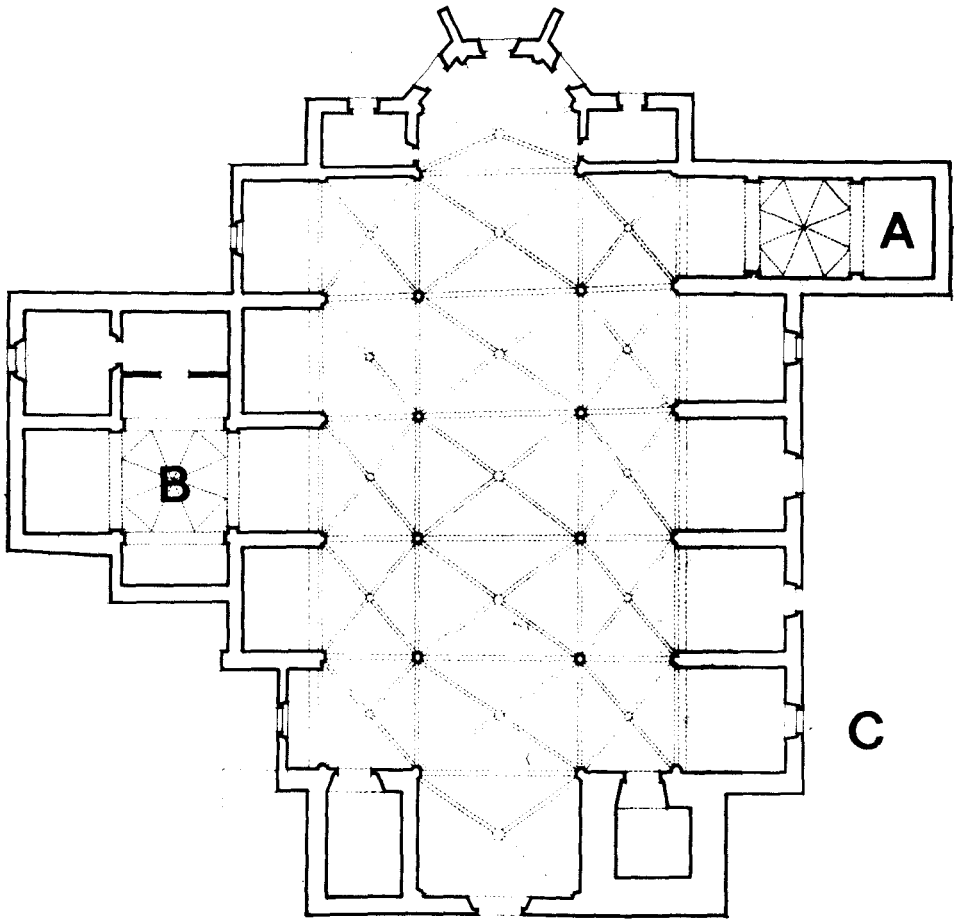
No tenim la traça ni podem indicar la situació de l'obra, i també desconeixem els detalls de la projectada ampliació del temple gòtic, i per això no podem indicar les causes que motivaren el trasllat del Sagrari, que l'any 1668 el trobem col·locat a la Capella del Roser, a l'altre costat de l'església, cosa que significà la fi d'aquesta primera Capella dedicada al Sagrament.

Les Confraries del Roser i de la Minerva *polaritzaven la vida pietosa del Mataró dels segles XVII i XVIII* i ambdues foren impulsades per l'Orde dels Predicadors que fomentaven la devoció mariana del Rosari i el culte eucarístic. Encara que independents, les dues confraries utilitzaven la sagristia del Roser per a les seves reunions i entre altres coses compartien el bací i els rodolins per fer les extraccions dels càrrecs dels administradors.

Hem de suposar que la Confraria del Roser ja tenia decidit el trasllat del seu altar a la nova capella al costat de l'Altar Major, cosa que facilitava que la Confraria de la Minerva pogués disposar del lloc que es deixava lliure per a la construcció d'una nova Capella del Sagrament.

Segons podem veure en l'acta de la reunió del Consell, del 20 de desembre de 1667 (13), la Confraria de la Minerva tenia la traça en pergamí per edificar *una sumptuosa Capella pel culte al Sanctíssim Sagrament* i s'esmenta que la Sra. Elisabeth Sala i Trias, viuda del Magnífic Tria i Sala, Ciutadà Honrat de Barcelona, ha ofert 1.000 lliures per *passar avant la fàbrica y construcció de la Capella y Sacristia*.

Aquestes 1.000 lliures procedien d'un censal que li devia la Universitat de la Vila, i per aquest motiu decidírem investigar en l'Arxiu Municipal de Mataró. D'aquests anys es conserva tan sols una carpeta amb alguns documents dels acords i en examinar-los trobarem l'acta de la sessió del Consell del 4 de gener de 1668 en la qual es consignava la cessió d'un terreny que limita amb l'església *vulgarment lo hort de gericó* per edificar-hi la Capella i a continuació: *Item han deliberat que aproben que la Capella de dita Confraria del Sanctíssim Sagrament de la Iglesia de Mataró, sia feta o engrandida, segons la trassa que ha fet lo Hermano Fra Joseph de la Concepció, Carmelita Descals, que de present es mostrada en lo present Consell* (14).

Possible planta de l'església gòtica amb les seves ampliacions en el segle XVII.
Plànol de Manuel Salicrú.

A - Primera ampliació: Capella del Sagrament i de Sant Joan (1621).

B - Capella del Sagrament segons la Trassa de Fra Josep de la Concepció (1668).

C - Terrenys del Fossar on fou construïda l'actual Capella del Sagrament, inaugurada l'any 1889.

La figura del frare carmelita Josep de la Concepció és ben coneguda; en els *Fulls* núm. 12 vàrem publicar la seva professió al Convent de Mataró i un extracte de la seva vida com a *tracista*. L'eminent tractadista del barroc Cèsar Martinell li dedica 19 pàgines de la seva obra *Arquitectura i Escultura Barroques a Catalunya* i considera *aquest petit llec i gran arquitecte* la primera i més destacada figura de l'arquitectura de l'època.

Sabem que treballà en l'*obra nova* de Santa Maria construint els creuers de Sant Josep i del Roser amb les seves cúpules i al llarg catàleg de les seves obres hem d'afegir el Convent de les Tereses de Mataró (15), i aquesta Capella del Sagrament, avui de les Santes.

Per a fer-nos càrrec de l'estil del *tracista* cal que ens imaginem la Capella sense l'ornamentació sobreposada de les columnes estriades i els capitells daurats, i així veurem que es correspon al que indica Triadó: *la tipologia classicista, corrent paral·lel al barroc i que al nostre país tindrà gran força* (16). Fins ara s'havia dit que la Capella era una obra renaixentista, però la podem considerar plenament barroca, encara que *dintre la pervivència del classicisme* ja que el barroc reservava les columnes salomòniques i les exhuberàncies decoratives per als retaules, per a les portelles i per a les fornícules a les cantonades dels edificis.

No ens cal descriure la capella, de planta de creu llatina amb cúpula sobre tambor vuitavat, ja que sortosament s'ha conservat i està oberta al culte.

El 30 de gener de 1668 el bisbe Alfons de Sotomayor, donà la seva llicència per a la construcció de la que s'anomenà *una sumptuosa Capella*, el permís per a la benedicció i col·locació de la primera pedra i per treballar les festes. També disposà el trasllat del Sagrari a un altre altar, mentre durin les obres i poc després, el 23 de febrer concedí *40 dies de perdó* als qui amb almoines o treball ajudessin a la construcció de la Capella, manifestant el desig *que tinga la perfecció que es desitja i espera* (17).

L'endemà mateix del permís del bisbe, fou col·locada la primera pedra *en terra d'En Fornells, part de llevant* i no devia estar ben clara la propietat dels terrenys cedits per la Universitat de la Vila ja que en la sessió del 20 de maig del Consell de la Confraria, es dóna coneixement de la causa interposada per la viuda Fornells que intentava parar les obres. No creiem que ho aconseguís ja que es va prendre l'acord de *donar poder als administradors que facin continuar dita obra* (18).

Encara que en el llibre de la Confraria, fent història, s'esmenta que el 8 de setembre de 1672 fou beneïda la Capella i s'hi celebrà missa pel Rector Antoni Partella, creiem que es devia habilitar tan sols una part ja que en el Llibre de Funerària i Cantars núm. 11 hi ha registrada aquesta missa com a celebrada a la Capella del Roser. La notícia d'haver-se tornat el Sagrari a la Capella és de 1675 (19).

Les obres devien prosseguir lentament i l'any 1684 el Consell de la Universitat de la Vila prengué l'acord d'enrajolar *tot aquell tram que és en la Capella Nova que ha de ser del Santíssim Sagrament* (20).

La sagristia del Roser, seu de les reunions de la Minerva, la trobem l'any 1690, al costat del seu altar *prop lo Altar Major* o sigui on es troba actualment. La

germandat de les dues confraries es posa de manifest en l'acord del Consell de la Minerva del 1r. de gener de 1691, de donar 32 lliures a la del Roser, *per lo empenyo en que se troba en la construcció del nou retaula* i es recorda l'ajut rebut anteriorment de l'esmentada confraria per a la confecció del nou tàlem de la Minerva (21).

Després de 1708, data de l'últim Consell de la Minerva registrat en el llibre, només tenim alguns acords solts i el llibre de comptes, mancant els comprovants dels pagaments registrats, cosa que dificulta el seguiment de l'obra de la Capella.

Als voltants de 1720, en l'esmentat llibre d'entrades i sortides de 1683-1801, trobem una sèrie de pagaments de despeses destinades a l'acabament de la sagristia: la col·locació de la gerra per a l'aigua, el torn per a la tovallola, els panys dels calaixos i també l'anotació d'haver pagat al daurador de Llavaneres, Salvador Serra, els treballs fets per pintar les reixes i daurar *los quadres de la Capella*. Suposem que es refereix als marcs dels quadres que la decoraven.

L'any 1733 consta que hi havia un director de l'obra de la Capella, l'administrador Francisco Reymir, que presentà unes *pòlisses* de 68 i de 332 lliures *per lo gasto fet en las obras*. En no tenir aquests documents no podem precisar el que s'havia fet i si hi entraven també els quadres, però en aquest moment es considera acabada l'obra.

En l'inici dels comptes, l'any següent 1734, es fa constar que *no es feu com cada any l'extracció dels nous administradors per causa d'haverse fet la nova Capella*. D'aquesta època o de l'any 1872 en què es feren reformes al sagrari i a l'altar, deuen ser les columnetes estriades i els capitells daurats que decoraven l'altar i el creuer de la Capella.

Un inventari de l'any 1782, en què es refereix a la decoració, registra *dos quadres grans a l'entrada de la Capella* i *dos més petits un en cada part de lo cruzero*. També s'esmenten en l'altar *los quadros que lo adornan* (22).

Ferrer i Clariana atribueix aquestes pintures a Viladomat (23) i les descriu citant una obra de l'historiador Pare Rius, que no hem pogut localitzar. El tema dels quadres grans són escenes del Cenacle: *El Sant Sopar i Lavatori* i *Jesucrist donant la Comunió a la Verge Maria i als Apòstols*; del primer diu que es troba al Museu d'Art de Catalunya i el segon a la sagristia de la Basílica del Pi a Barcelona. Aquesta pintura ha estat recentment restaurada pel Servei de Museus de la Generalitat de Catalunya i col·locada a la Capella de la Mare de Déu de Montserrat, prop de l'Altar Major de l'esmentada Basílica (24). De l'altre només podem dir que es troba en una col·lecció particular i seria interessant poder recuperar-lo per tornar a Mataró.

La reixa de ferro que tanca la Capella fou construïda l'any 1796 i la darrera obra important que consta en els llibres fou efectuada l'any 1808 en què s'hagueren de fer *las obras necessàries a la coberta de la mitja taronja de la capella que estava en perill d'arruinar-se per motiu que la fusta estava consumida en lo carregament de les parets* (25).

La Confraria de la Minerva entrà en una època de decadència accentuada per la pèrdua de les rendes l'any 1845, fins que l'ecònom Mariano del Sol, l'any 1863 convocà una reunió per tal de revitalitzar-la ja que quedaven únicament dos administradors. La Confraria reeixí i l'any 1875 edità uns Estatuts (26).

Un dels impulsors d'aquesta restauració fou el Sr. Clorindo Boter i Isern, que entrà a l'administració l'any 1869, convertint-se en el capdavanter de les iniciatives que portaren a la construcció d'una nova capella, cosa que significà l'abandó, l'any 1889, de la que més de dos segles havia servit per a la veneració del Santíssim Sagrament.

La Capella fou tapiada en la línia del creuer i s'hi col·locà l'altar del Carme que estava situat on ara hi ha la comunicació entre la nau de l'església i la nova Capella. Els quadres grans foren trets del seu lloc per posar-hi els del Carme i, dels petits, no se'n sap res; la resta de la capella i la sagristia serviren com a annex del magatzem de l'Obra i el sagrari es conservà fins a la destrucció de 1936-39.

L'any 1940 la Capella tornà a revivre, destinada al culte a les Santes Juliana i Semproniana, Patrones de Mataró.

A finals del segle XVII, època en què es prodigava el culte escenogràfic, faltava espai per guardar els estris que servien per adornar l'església: perspectives, cortinatges, monument, el tron del bisbe, catifes, túmuls, etc.; la Junta d'Obra havia decidit fer un magatzem en els terrenys del Fossar, limitant amb les cases veïnes i deixant un pati al costat dels contraforts de l'església. A l'Arxiu es conserva el projecte redactat el 2 de gener de 1878 pel mestre de cases Ignasi Caballol, amb la corresponent aprovació del bisbat.

El projecte no es realitzà perquè la Confraria de la Minerva sol·licità el terreny del Fossar per tal de poder construir-hi una *sumptuosa Capella pel nostre Santíssim Titular* i oferí a canvi l'antiga capella i sagristia per servir de magatzem.

Aquesta permuta consta en una escriptura privada que fou aprovada pel Governador Eclesiàstic (27) i seguidament el Capellà Protector i l'administrador Sr. Clorindo Boter encarregaren els plànols de la nova capella a l'arquitecte Emili Cabañes.

El Sr. Boter era nebot i marmessor de la Sra. Carlota Viñas, viuda del famós cec Isern, i aquesta senyora, juntament amb la seva germana Raimunda, disposaren un important legat per a la construcció de la nova capella.

En la reunió de la Confraria de la Minerva del 7 de novembre de 1880 foren presentats els plànols, que passaren de mà en mà, i examinats amb detenció meresqueren un vot de gràcies i d'il·limitada confiança a l'Administració (28).

Sorgiren algunes dificultats: hi havia el dipòsit d'aigua de la font darrera la paret del Fossar, cosa que privava de fer la façana de la capella projectada, i les negociacions amb l'Ajuntament no arribaven a terme. S'arribà a pensar a girar l'orientació de la capella fent l'entrada per Sant Joan i l'absis tocant a la façana del Fossar. També el Rector, en la reunió extraordinària que convocà el 13 de desembre de 1883, posà objeccions des del punt de vista moral, a la construcció de la capella en el Fossar i s'estudià un nou emplaçament, prop de l'altar del Roser, prenent-se l'acord d'encarregar uns nous plànols (29).

Les dificultats foren vençudes, i el 9 de maig de 1884 es procedí a la lectura de les tres propostes presentades per a la construcció de la capella. Fou escollida la que signava Dimas Vallcorba, quedant pendent de l'aprovació de l'arquitecte Caba-

ñes. Per la memòria signada pel Rector Dr. Bonaventura Castellà sabem que l'empresa constructora era una Societat Cooperativa (30).

A més de les germanes Carlota i Raimunda Viñas, fou un gran benefactor l'administrador Dr. Nicolau Bell-lloch i Girvés, que costejà els 5 quadres, la imatge del Sagrat Cor, tot l'altar amb els seus àngels, canelobres, credença i la barana del combregador; els salomons, les pintures de l'absis, el policromat de les parets, els honoraris de l'arquitecte Cabañes i una important quantitat per acabar de satisfer l'import dels marbres (31).

La pintura de la capella i tots els detalls de la decoració són obra d'Enric Moncerdà, artista polifacètic que a la seva condició de pintor unia la d'escultor, dissenyador de mobles i director d'un taller d'orfebreria. Una de les seves obres més importants és la decoració neogòtica del Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona, amb el retaule, cadirat i tapissos. La darrera obra de Moncerdà a la capella, fou un confessionari, del qual es conserva la factura de l'any 1912, en què s'indica que fou construït segons el disseny i la vigilància de l'artista i porta la seva signatura donant la conformitat.

La nova capella fou solemnement beneïda pel bisbe Dr. Jaume Català i Alboisa el dia 28 de juliol de 1889, encara que no es posà en servei fins al 15 de desembre del mateix any. La reixa de la Capella és un obsequi de l'esmentat Bisbe.

Una làpida redactada per l'eminent historiador i llatí P. Fidel Fita commemora aquesta benedicció.

L'any 1904 s'inaugurà el mosaic del paviment, obra destacada entre els mosaics modernistes, signada per l'italià establert a Barcelona, Sr. Magliano.

No hem pretès fer un estudi de la Capella, cosa que caldria fer, i seria una bona ocasió la proximitat del centenari, sinó tan sols donar fe del naixement d'aquesta Capella, la tercera que, a Santa Maria, ha estat dedicada al Santíssim Sagrament.

Rafael Soler i Fonrodona

Un dels "dos quadres grans" de la Capella del Sagrament, avui a la Basílica del Pi de Barcelona.
"Jesús dona la Comunió a Maria". Restaurat pel Servei de Restauració
de la Generalitat de Catalunya.

"El Lavatori dels peus a Sant Pere", En dipòsit al Museu d'Art de Catalunya. (Detall).

NOTES.

- 1.- FERRER I CLARIANA, Lluís. *Santa Maria de Mataró, La parròquia, El temple I*. Mataró 1968. p. 125.
- 2.- M.A.S.M. *Diploma d'agregació de la Confraria del Santíssim Sagrament a la primària de Roma*.
- 3.- RIBAS I BERTRAN, Marià. *Origen i fets històrics de Mataró*. Mataró 1934. p. 97.
- 4.- FERRER I CLARIANA, Lluís. *Obra cit.* p. 69-70.
- 5.- A.C.A. Secció Protocols de Mataró. Sèrie 1.044. Notari Joan Montfort. 27 abril 1621.
- 6.- A.C.A. *Id.* Sèrie 1.045. 2 març 1622.
- 7.- FERRER I CLARIANA, Lluís. *Obra cit.* p. 67 i 68.
- 8.- M.A.S.M. Esg. 7 Minerva. *Llibre de Determinacions del Consell 1621-1708*. F1/0014. Foli 30.
- 9.- M.A.S.M. *Id.* Foli 47.
- 10.- A.C.A. Secc. Protocols Mataró. Sèrie 10.054. 21 desembre 1644.
- 11.- A.C.A. *Id.* Sèrie 1.055. 7 juliol 1647.
- 12.- M.A.S.M. Esg. 7 Minerva. *Obra cit.* Foli 61.
- 13.- M.A.S.M. Esg. 7 Minerva. *Obra cit.* Foli 132 v i 133.
- 14.- A.M.M. *Acords Universitat de la Vila*, 1668.
- 15.- Carmelites Descalces de Mataró. *Les Tereses i Mataró*. VIII Crònica de Mataró núm. 772. 16-12-1982.
- 16.- TRIADÓ, Joan-Ramon. *Història de l'art català, L'època del barroc, Segles XVII-XVIII*. Ed. 62. Barcelona 1984. p. 74.
- 17.- M.A.S.M. Esg. 7 Minerva. *Ordinacions 1782-1871*. Folis 24 i 25.
- 18.- M.A.S.M. *Id.* Foli 138.
- 19.- M.A.S.M. Esg. 7 Minerva. *Llibre 4. Ordinacions i notícies*. Foli 4.
- 20.- A.M.M. *Llibre de Credenceria 1682-1685*. Foli 56v.
- 21.- M.A.S.M. Esg. 7 Minerva. *Llibre de Determinacions del Consell 1621-1708*. F1/0014. Folis 204 bis i 209.
- 22.- M.A.S.M. Esg. 7 Minerva. *Ordinacions i notícies*. Foli 24v.
- 23.- FERRER I CLARIANA, Lluís. *Santa Maria de Mataró, La parròquia, El temple II*. Mataró 1971. p. 126 i 127.
- 24.- Avui i Ahir. *Parròquia de Santa Maria del Pi*. Barcelona núm 208. 26-4-87.
- 25.- M.A.S.M. Esg. 7 Minerva. *Resolucions i Actes 1781-1841*.
- 26.- M.A.S.M. Esg. 7 Minerva F1. *Estatuts de la Confraria de la Minerva que's guardan en la ciutat de Mataró*. Tip. Catòlica. Barcelona 1875.
- 27.- M.A.S.M. Esg. 1. *Obra*.
- 28.- M.A.S.M. Esg. 7 Minerva. *Determinacions del Consell 1863-1884*. Foli 16.
- 29.- M.A.S.M. *Id.* Foli 16.
- 30.- M.A.S.M. Arxiu del Rector. Plec 33. Memòria Dr. B. Castellà núm. 11.
- 31.- M.A.S.M. Arxiu del Rector. Plec 38. Núm. 52.